

ΠΑΝΑΓΙΩΤΗΣ ΚΑΦΕΤΖΗΣ*

ΠΟΛΙΤΙΚΗ ΕΠΙΚΟΙΝΩΝΙΑ, ΠΟΛΙΤΙΚΗ ΣΥΜΜΕΤΟΧΗ ΚΑΙ ΚΡΙΣΗ ΤΗΣ ΠΟΛΙΤΙΚΗΣ

Η ΣΥΝΕΙΣΦΟΡΑ ΜΙΑΣ ΕΜΠΕΙΡΙΚΗΣ ΕΡΕΥΝΑΣ ΔΥΟ ΦΑΣΕΩΝ

Το Εθνικό Κέντρο Κοινωνικών Ερευνών, στα πλαίσια ενός διεθνούς προγράμματος συγκριτικής πολιτικής με τίτλο «Συγκριτική Μελέτη Εθνικών Εκλογών», πραγματοποίησε, με την ευκαιρία των εκλογών της 22ας Σεπτεμβρίου 1996, μια διπλή εμπειρική πολιτική έρευνα σε πανελλαδικό δείγμα πληθυσμού. Η έρευνα εντάσσεται στη σειρά των τεσσάρων προηγούμενων πανελλαδικών ερευνών πολιτικής κουλτούρας και πολιτικής συμπεριφοράς, που πραγματοποιήθηκαν από το ΕΚΚΕ την περίοδο 1985-1990. Η πρόσφατη έρευνα, εκτός από την αυτονόητη σημασία της για τις διεθνείς μελέτες συγκριτικής πολιτικής, ήταν η μεγαλύτερη ως προς την έκταση του ερωτηματολογίου και, επίσης, η πρώτη που πραγματοποιήθηκε σε δύο φάσεις (panel), μία προεκλογικά και μία μετεκλογικά. Το ερωτηματολόγιο της Α΄ Φάσης αποτελείτο από 40 ερωτήσεις και 133 μεταβλητές και της Β΄ Φάσης από 37 ερωτήσεις και 210 μεταβλητές. Η επιτόπια στοιχειοληψία έγινε από την εταιρεία Ορίνιον στα διαστήματα 7-13 Σεπτεμβρίου (Α΄ Φάση, προεκλογική) και 1-10 Οκτωβρίου (Β΄ Φάση, μετεκλογική). Το δείγμα πληθυσμού ήταν 1.200 άτομα, τυχαία επιλεγμένα μέχρι το επίπεδο της δειγματοληπτικής μονάδας, ενώ για την επιλογή των ατόμων τηρήθηκαν οι ποσοστώσεις φύλου και ηλικίας.¹

Η προβληματική της έρευνας έχει ως πυρήνα της μια πλειάδα πολιτικών στάσεων και συμπεριφορών, που θεωρείται ότι συνεισφέρουν στη διαμόρφωση και την ερμηνεία του προσανατολισμού

* Ο Παναγιώτης Καφετζής είναι Διδάκτωρ Πολιτικής Επιστήμης, ΕΚΚΕ.

1. Την ερευνητική ομάδα από το Ινστιτούτο Πολιτικής Κοινωνιολογίας του ΕΚΚΕ αποτέλεσαν ο Ηλ. Νικολακόπουλος, υπεύθυνος του έργου, οι ερευνητές του ΕΚΚΕ Δ. Δώδος, Χρ. Βαρουξή και Π. Καφετζής. Τις στατιστικές επεξεργασίες ανέλαβε η κα Φ. Ντάλα.

της ψήφου, της δομής του πολιτικού ανταγωνισμού και της σχέσης μεταξύ ψήφου και πολιτικού συστήματος. Οι ερωτήσεις που χρησιμοποιήθηκαν εγχειρηματοποιούνται ως μεταβλητές στις ακαδημαϊκές εμπειρικές έρευνες της πολιτικής επιστήμης και χρονολογούνται από τις αρχές ήδη της δεκαετίας του 1940. Από τον τεράστιο όγκο του εμπειρικού υλικού της έρευνας του ΕΚΚΕ, η παρουσίαση που ακολουθεί περιορίζεται σε μια πρώτη ανάγνωση των ευρημάτων που σχετίζονται με την πολιτική επικοινωνία και πολιτική συμμετοχή, καθώς και με τη διατύπωση ορισμένων υποθέσεων σχετικά με τις ειδικότερες όψεις που προσλαμβάνει, στη σημερινή συγκυρία, η κρίση της πολιτικής.

Όπως φαίνεται στον Πίνακα 1, ο δείκτης πολιτικής και κοινωνικής ικανοποίησης του πληθυσμού, στη θερμή φάση της προεκλογικής συγκυρίας, είναι έντονα αρνητικός. Περίπου δύο στους τρεις πολίτες τοποθετούνται στον άξονα της δυσαρέσκειας ή/και απαισιοδοξίας, ως προς την οικονομική και πολιτική κατάσταση της χώρας και ως προς τον τρόπο λειτουργίας της δημοκρατίας. Παρά την υποτιθέμενη, λόγω εκλογών, ενεργοποίηση των μηχανισμών αντιπροσώπευσης και των διαδικασιών πολιτικής-προταγματικής φόρτισης, οι πολίτες δεν εγκαταλείπουν την αρνητικότητα που έχει καταγραφεί ως δεσπόζουσα στις στάσεις τους αυτές, σε περιόδους που η πολιτική και η διακυβέρνηση βρίσκονται μακριά από τον πολίτη, κάπου στο μέσον του εκλογικού κύκλου.

Συσχετισμένος με το αρνητικό αυτό σύνδρομο είναι ο χαμηλός βαθμός ψυχολογικής ανάμειξης στην πολιτική, όπως αυτή έχει ορι-

ΠΙΝΑΚΑΣ 1

Πολιτική και Κοινωνική Ικανοποίηση (Α΄ Φάση)

ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΗ ΚΑΤΑΣΤΑΣΗ ΤΗΣ ΧΩΡΑΣ	ΠΟΛΙΤΙΚΗ ΚΑΤΑΣΤΑΣΗ ΤΗΣ ΧΩΡΑΣ		ΙΚΑΝΟΠΟΙΗΣΗ ΑΠΟ ΤΟΝ ΤΡΟΠΟ ΛΕΙΤΟΥΡΓΙΑΣ ΤΗΣ ΔΗΜΟΚΡΑΤΙΑΣ		
	%	%	%	%	
Πολύ καλή	0,6	Πολύ καλή	1,6	Πολύ ικανοποιημένος/η	3,8
Καλή	5,4	Καλή	10,9	Αρκετά ικανοποιημένος/η	25,5
Μέτρια	33,2	Μέτρια	26,4	Όχι και τόσο	
Κακή	33,6	Κακή	28,9	ικανοποιημένος/η	51,3
Πολύ κακή	26,3	Πολύ κακή	29,5	Καθόλου ικανοποιημένος/η	18,7
ΔΓ/ΔΑ	0,9	ΔΓ/ΔΑ	2,7	ΔΓ/ΔΑ	0,8

ΠΙΝΑΚΑΣ 2

Ανάμειξη στην πολιτική

(Α) ΕΝΔΙΑΦΕΡΟΝ ΓΙΑ ΤΗΝ ΠΟΛΙΤΙΚΗ (Α' Φάση)		(Β) ΕΝΔΙΑΦΕΡΟΝ ΓΙΑ ΤΗΝ ΠΡΟΕΚΛΟΓΙΚΗ ΕΚΣΤΡΑΤΕΙΑ (Β' Φάση)		(Γ) ΗΓΕΤΕΣ ΚΟΙΝΗΣ ΓΝΩΜΗΣ (Δείκτης)	
	%		%		%
Πολύ	15,6	Πολύ	16,9	++ 1,00	20,2
Αρκετό	25,3	Αρκετό	31,4	+ 2,00	30,4
Λίγο	31,9	Λίγο	35,0	(-) 3,00	26,1
Καθόλου	27,0	Καθόλου	16,3	(--) 4,00	23,3
ΔΓ/ΔΑ	0,2	ΔΓ/ΔΑ	0,5		

σθεί και μετρείται με την κλασική ερώτηση του ενδιαφέροντος για την πολιτική. Στον Πίνακα 2, το ενδιαφέρον για την πολιτική, στην πρόσφατη προεκλογική περίοδο, χαρακτηρίζει μόνον 4 στους 10 πολίτες, σε σημαντική διαφορά με απόλυτα συγκρίσιμα ευρήματα των ερευνών του ΕΚΚΕ και του Ευρωβαρόμετρου για προγενέστερες περιόδους, όταν το 55% περίπου του πληθυσμού κατατασσόταν στους ενδιαφερόμενους για την εν γένει πολιτική. Η ελαφρά βελτίωση του δείκτη ενδιαφέροντος, ειδικότερα για την προεκλογική εκστρατεία (Β' Φάση), επιβεβαιώνει μεν το λεγόμενο «φαινόμενο ενεργοποίησης», όμως από τη βελτίωση αυτή δεν προκύπτει κάποια σημαντική αύξηση του όγκου των πολύ ενδιαφερόμενων.

Ο δείκτης των ηγετών κοινής γνώμης (Πίνακας 2Γ) χρησιμοποιείται επίσης για την αποτίμηση του βαθμού πολιτικότητας στο εκλογικό σώμα. Αποτελεί ένα συνδυασμό των τιμών δύο ερωτήσεων: πόσο συχνά συζητά με άλλα πρόσωπα για την πολιτική ο ερωτώμενος και πόσο συχνά προσπαθεί να πείσει τους άλλους για τις απόψεις του. Στην κατασκευή του δείκτη ακολουθήθηκε η σχετική τυπολογία των Inglehart, Russel, Dalton και Rife, η οποία εφαρμόζεται και στις έρευνες του Ευρωβαρόμετρου. Στο δείκτη αυτό το ελληνικό κοινό εμφανίζεται προεκλογικά μοιρασμένο μεταξύ ηγετών και μη-ηγετών κοινής γνώμης. Όμως, ο σκληρός πυρήνας των καθοδηγητών κοινής γνώμης, αυτών που συζητούν συχνά για την πολιτική και προσπαθούν συχνά να πείσουν τους άλλους για την άποψή τους, περιορίζεται στο 12% περίπου του πληθυσμού. Εύρημα συμβατό με τον περιορισμένο όγκο των πολύ ενδιαφερόμενων για την πολιτική και με τον ακόμη πιο περιορισμένο όγκο ατόμων

που διενεργούν πράξεις πολιτικής συμμετοχής σε εκλογικές διαδικασίες. Αυτή η συμβατότητα εξηγείται, αν ληφθεί υπόψη ο υψηλός βαθμός στατιστικής συνάρτησης μεταξύ των διαστάσεων που περιλαμβάνονται στις τρεις αυτές ομάδες μεταβλητών.

Οι δείκτες χρήσης των ΜΜΕ, που καταχωρούνται στον Πίνακα 3, αποτελούν έναν τρόπο ποσοτικής προσέγγισης μιας από τις περιοχές όπου αναπτύσσεται η συνολικότερη διαδικασία της πολιτικής επικοινωνίας. Οι δύο δείκτες που χρησιμοποιούνται είναι ταυτόσημοι στην κατασκευή τους. Με τις πέντε τιμές τους μετρείται τόσο η συχνότητα παρακολούθησης της πολιτικής στον Τύπο, το ραδιόφωνο και την τηλεόραση όσο και ο βαθμός πολλαπλότητας στη χρήση των τριών ΜΜΕ από τον πολίτη. Έτσι, στην υψηλότερη τιμή (1,00) συγκαταλέγονται αυτοί που παρακολουθούν την πολιτική και στα τρία μέσα, καθημερινά ή/και αρκετές φορές την εβδομάδα, ενώ στην κατώτερη τιμή (5,00) κατατάσσονται όσοι έχουν τακτική μεν επικοινωνία με την πολιτική, αλλά μόνο μέσω της τηλεόρασης. Η διαφορά των δύο δεικτών έγκειται στο ότι ο πρώτος κατασκευάζεται για την επικοινωνία με την εν γένει πολιτική, ενώ ο δεύτερος αφορά στην επικοινωνία ειδικότερα ως προς την προεκλογική εκστρατεία.

ΠΙΝΑΚΑΣ 3

Πολιτική επικοινωνία

ΔΕΙΚΤΗΣ ΠΟΛΙΤΙΚΗΣ ΧΡΗΣΗΣ Μ.Μ.Ε. (Α' Φάση)		ΔΕΙΚΤΗΣ ΠΟΛΙΤΙΚΗΣ ΧΡΗΣΗΣ Μ.Μ.Ε. (Β' Φάση)	
	%		%
(+) 1,00	22,6	(+)1,00	10,4
2,00	11,0	2,00	4,2
3,00	24,9	3,00	22,4
4,00	9,4	4,00	8,7
(-) 5,00	32,0	(-) 5,00	54,3

Στους δύο αυτούς δείκτες συμπυκνώνεται το φαινόμενο που στην τρέχουσα δημοσιογραφία ονομάστηκε «εκλογές του καναπέ», και το οποίο αποτελεί μια πρώτη ένδειξη κρίσης της πολιτικής. Πράγματι, κατά την προεκλογική εκστρατεία μειώνεται εντυπωσιακά ο όγκος της ομάδας με τις υψηλές τιμές επικοινωνίας (θέσεις 1 και 2 του δείκτη), δηλαδή με τις πολύπλευρες και ενεργητικότερες πρακτικές επικοινωνιακής συμμετοχής στην πολιτική. Η

μείωση αυτή γίνεται αποκλειστικά προς όφελος της πλέον μονοσήμαντης και παθητικής επικοινωνιακής πρακτικής, όπως αυτό αποτυπώνεται στη σημαντικότερη αύξηση των ποσοστών της θέσης 5 στο δείκτη προεκλογικής χρήσης των ΜΜΕ. Στη θέση αυτή «των θεατών της πολιτικής», όπου συγκαταλέγεται το 55% του πληθυσμού, μετατοπίζονται στην προεκλογική εκστρατεία περίπου το 1/3 των ατόμων της υψηλής τιμής 1 του δείκτη πολιτικής χρήσης των ΜΜΕ και το 1/2 των ατόμων με τιμή 2 στον ίδιο δείκτη. Στην κατάσταση αυτή του θεατή, που δεν απαιτεί δαπάνη ενέργειας, πρωτοβουλίας και χρόνου, αντιστοιχεί, ενδεχομένως, και ένα αντίστοιχο πολιτικό ενδιαφέρον θεατή, σε αντιπαραβολή προς το ενδιαφέρον για την πολιτική του ενεργού πολίτη, σύμφωνα με μια παλαιά και χρήσιμη διάκριση που προέκυψε από παραγοντική στατιστική ανάλυση του ενδιαφέροντος για την πολιτική.

Η υπόθεση ότι το φαινόμενο αυτό συνιστά ένδειξη κρίσης της πολιτικής, είναι μια θέση που απορρέει από τη συμμετοχική σχολή της θεωρίας περί δημοκρατίας. Όμως, και η λεγόμενη ορθολογική/ρεαλιστική προσέγγιση δύσκολα θα μπορούσε να ικανοποιηθεί από τον Πίνακα 4, ως προς τα κριτήρια που χρησιμοποιεί περί αποτελεσματικότητας και απόδοσης. Η σύγκριση των τριών υποπινάκων είναι εύγλωττη. Η κρίση της πολιτικής αποτυπώνεται στο γεγονός ότι οι «εκλογές του καναπέ», στην ειδησεογραφική τους διάσταση, άφησαν ανέπαφο το 50% περίπου των τηλεθεατών, που έδωσαν λίγη ή καθόλου προσοχή στις σχετικές εκπομπές του ευνοημένου μέσου επικοινωνίας.

ΠΙΝΑΚΑΣ 4

Προσοχή στις ειδήσεις κατά την προεκλογική περίοδο

ΑΝΑΓΝΩΣΤΕΣ ΕΦΗΜΕΡΙΔΩΝ (N. 391)		ΑΚΡΟΑΤΕΣ ΕΙΔΗΣΕΩΝ ΡΑΔΙΟΦΩΝΩΝ (N. 287)		ΘΕΑΤΕΣ ΕΙΔΗΣΕΩΝ ΤΗΛΕΟΡΑΣΗΣ (N. 906)	
	%		%		%
Πολλή προσοχή	16,1	Πολλή προσοχή	11,2	Πολλή προσοχή	15,0
Αρκετή προσοχή	46,3	Αρκετή προσοχή	47,3	Αρκετή προσοχή	38,0
Λίγη προσοχή	33,0	Λίγη προσοχή	34,4	Λίγη προσοχή	37,1
Καθόλου προσοχή	4,4	Καθόλου προσοχή	6,3	Καθόλου προσοχή	9,9
ΔΑ	0,2	ΔΑ	0,7	ΔΑ	—
[Μη αναγνώστες: 59,1 του συνόλου]		[Μη ακροατές: 69,2 του συνόλου]		[Μη θεατές: 6,2 του συνόλου]	

ΠΙΝΑΚΑΣ 5

Συνεισφορά της τηλεόρασης στη διαμόρφωση γνώμης για κόμματα

Α. ΔΙΑΦΗΜΙΣΕΙΣ ΚΑΙ ΕΚΠΟΜΠΕΣ ΚΟΜΜΑΤΩΝ		Β. ΣΥΝΕΝΤΕΥΞΕΙΣ-ΣΥΖΗΤΗΣΕΙΣ	
(Βοήθησαν...)	% (N. 743)*	(Βοήθησαν...)	% (N. 596)*
Πολύ	2,3	Πολύ	3,0
Αρκετά	8,2	Αρκετά	12,9
Λίγο	13,5	Λίγο	25,5
Καθόλου	75,9	Καθόλου	58,2
ΔΑ	0,1	ΔΑ	0,3

* Όσοι παρακολούθησαν διαφημίσεις, συνεντεύξεις, κλπ.

Η απόδοση των «εκλογών του καναπέ» κρίνεται, όμως, και από τον Πίνακα 5, όπου παρέχεται και υλικό για κριτική στη σχέση τηλεόρασης και πολιτικής. Τα δισ που ξοδεύτηκαν για το σοκ της λεγόμενης αρνητικής διαφήμισης, αφενός, και η ρουτίνα του agenda setting των επαγγελματιών της τηλεόρασης, αφετέρου, μοιάζουν να περιστρέφονται στο κενό. Έτσι, η συνολική πολιτική λειτουργία που επιτελέστηκε προεκλογικά στο χώρο της πολυσυζητημένης τηλεοπτικής δημοκρατίας φαίνεται να σχηματίζει ένα γκριζο φαύλο κύκλο. Περαιτέρω, όμως, αυτή η συγκεκριμένη τηλεόραση, και ιδιαίτερα η ιδιωτική, που και στην έρευνα αυτή επιβεβαιώνει τη δεσπόζουσα θέση της, κινείται και σε ένα κενό νομιμοποίησης. Η ίδια η φύση της κάνει να τη βλέπουν σχεδόν όλοι, να την προσέχουν πολιτικά πολύ λιγότεροι και να την εμπιστεύονται ακόμη πιο λίγοι. Σε ερώτηση για το ποιο μέσον έχει τη μεγαλύτερη αξιοπιστία, η τηλεόραση συγκέντρωσε ένα 38% του κοινού. Την ίδια στιγμή, η μεγάλη πλειονότητα θεωρεί ότι η τηλεόραση έχει τη μεγαλύτερη επιρροή (83%) και είναι το πιο κατανοητό μέσον (75%).

Το ότι η προεκλογική στρατηγική των κομμάτων αρθρώθηκε γύρω από τη λογική του πολιτικού θεατή, συστηματοποιώντας έτσι αυτή την εικόνα πολιτικής επικοινωνίας, είναι κάτι που προϋποθέτει και συνεπάγεται, αφενός, ένα χαμηλό βαθμό πολιτικότητας, και, αφετέρου, την ύπαρξη μιας κατάστασης πολιτικής αλλοτρίωσης στο δημόσιο χώρο. Τα σχετικά προς την κατάσταση αυτή δεδομένα παρατίθενται στις απαντήσεις του κοινού σε τρεις κλασικές ερωτήσεις-στερεότυπα, με τις οποίες μετρείται εμπειρικά από τη δε-

καετία του '50 το φαινόμενο της αλλοτριώσης από την πολιτική (βλ. Πίνακα 6). Με βάση τα δεδομένα αυτά, το κοινό της Ελλάδας σημειώνει μια επιδείνωση, σε σύγκριση με αντίστοιχες τάσεις της περιόδου '85-'90. Συνοψίζοντας σε ένα σύνθετο δείκτη αποξένωσης τις τρεις μεταβλητές του Πίνακα 6, μπορεί να υποστηριχθεί ότι ένα 45% του εκλογικού σώματος κατατάσσεται στη θέση της πλήρους σχεδόν πολιτικής αποξένωσης από τους πολιτικούς, τους κυβερνώντες και την πολιτική, ενώ μόλις το 8% μπορεί να τοποθετηθεί στον αντίθετο πόλο, τον λεγόμενο πόλο της «πολιτικής αρμοδιότητας».

ΠΙΝΑΚΑΣ 6

Πολιτική αλλοτριώση

	ΣΥΜΦΩΝΩ %	ΔΙΑΦΩΝΩ %	ΕΞΑΡΤΑΤΑΙ %	ΔΓ/ΔΑ %
Άνθρωποι σαν κι εμάς δεν έχουν καμιά επιρροή στο τι κάνει η κυβέρνηση	56,3	26,3	14,0	3,4
Γενικά, η πολιτική είναι τόσο μπερδεμένη, που άνθρωποι σαν κι εμάς δεν μπορούν να την καταλάβουν	55,4	28,8	14,0	1,8
Τους πολιτικούς δεν τους πολυενδιαφέρει τι σκέφτονται άνθρωποι σαν κι εμάς	73,7	12,0	13,5	1,0

Αυτή η διαπιστωνόμενη αίσθηση πολιτικής αποξένωσης ενέχει μια ισχυρή κανονιστική διάσταση, στο μέτρο που σηματοδοτείται έντονα με όρους ηθικής του δημόσιου χώρου και των αξιών που αυτός οφείλει να αντιπροσωπεύει για τη συμβολική και πραγματική ευποία μιας πολιτείας. Όπως προκύπτει από τα δεδομένα του Πίνακα 7, ο κυνισμός με τον οποίο οι πολίτες αντιμετωπίζουν την πολιτική, τα κόμματα και το δημόσιο χώρο επηρεάζεται από τους εντυπωσιακούς δείκτες ηθικής δυσανεξίας για τα κοινά. Το 85% των πολιτών θεωρεί ότι στη δημόσια ζωή υπάρχει πολλή ή αρκετή διαφθορά, και την ίδια στιγμή περισσότερη ή ίδια διαφθορά στην πολιτική, σε σχέση με άλλους τομείς της κοινωνίας. Η διαφθορά του κομματικού χώρου συναρτάται επίσης στενά με την αντίστοιχη στο δημόσιο και πολιτικό χώρο. Ένα 50% του κοινού θεωρεί ότι η διαφθορά κατανέμεται εξίσου σε όλα τα κόμματα, ο δημόσιος χώρος είναι πολύ ή αρκετά διεφθαρμένος και ότι υπάρχει περισσότερη ή ίδια διαφθορά στην πολιτική έναντι της κοινωνίας. Ας σημειωθεί

ΠΙΝΑΚΑΣ 7

Διαφθορά

Α. ΣΤΗ ΔΗΜΟΣΙΑ ΖΩΗ ΤΟΥ ΤΟΠΟΥ		Β. ΣΤΑ ΠΟΛΙΤΙΚΑ ΚΟΜΜΑΤΑ		Γ. Η ΔΙΑΦΘΟΡΑ ΤΗΣ ΠΟΛΙΤΙ- ΚΗΣ ΖΩΗΣ ΣΕ ΣΥΓΚΡΙΣΗ ΜΕ ΤΗ ΔΙΑΦΘΟΡΑ ΣΕ ΑΛΛΟΥΣ ΤΟΜΕΙΣ ΤΗΣ ΚΟΙΝΩΝΙΑΣ	
	%		%		%
Πολλή διαφθορά	51,9	Ίδια διαφθορά σε όλα	52,3	Περισσότερη στην πολιτική ζωή	43,8
Αρκετή διαφθορά	36,6	Περισσότερη διαφθορά σε ορισμένα κόμματα	27,3	Ίδια με τους άλλους τομείς	44,1
Λίγη διαφθορά	8,2	Διαφθορά μόνο σε μερικά κόμματα	16,8	Λιγότερη από άλλους τομείς	6,9
Πολύ λίγη ΔΓ/ΔΑ	1,1 2,1	ΔΓ/ΔΑ	3,5	ΔΓ/ΔΑ	5,3

ότι 4 στους 10 πολίτες προσλαμβάνουν την πολιτική και την κοινωνία ως εξίσου διεφθαρμένες, δεδομένο που παραπέμπει στις κλασικές υποθέσεις του Μερτον και άλλων περί συστηματικής ανομίας.

Αυτό το σύνδρομο πολιτικού και κομματικού κυνισμού συναρτάται άμεσα με την πολιτική αποξένωση, και έτσι η τελευταία αποκτά την κανονιστική-ηθική διάσταση που αναφέρθηκε προηγουμένως. Η συνάρτηση αυτή σημαίνει ότι αυτές οι ομάδες στάσεων περικλείουν κάποια ισχυρή κοινή διάσταση. Πράγματι, το 50% του εκλογικά ενήλικου πληθυσμού συνδυάζει μια έντονη στάση πολιτικής αποξένωσης, με παραστάσεις διαφθοράς στο δημόσιο χώρο και την πολιτική σφαίρα ή τα κόμματα. Ας σημειωθεί, τέλος, ότι ο πολιτικός και ο κομματικός κυνισμός, καθώς και η αποξένωση από την πολιτική κατανέμονται εξίσου και σε υψηλά ποσοστά στους ψηφοφόρους όλων των κομμάτων, σε όλες τις ομάδες που συγκροτούνται με βάση το συνεχές της κλίμακας Αριστερά-Δεξιά, τόσο στους ηγέτες όσο και στους μη-ηγέτες της κοινής γνώμης. Οι διαφοροποιήσεις προς θετικότερες θέσεις ομάδων με αυτοτοποθέτηση προς την αριστερή περιοχή της κλίμακας, ψηφοφόρων του ΠΑΣΟΚ και ηγετών κοινής γνώμης, είναι διαφοροποιήσεις βαθμού και όχι τάξεως μεγέθους.

Οι προηγούμενες παρατηρήσεις προσφέρουν μια χρήσιμη οπτική γωνία για την ανάγνωση των ευρημάτων της έρευνας, που συνδέονται πιο άμεσα με ορισμένες όψεις της πολιτικής συμμετοχής

ΠΙΝΑΚΑΣ 8

Πολιτική συμμετοχή

A. ΠΑΡΑΚΟΛΟΥΘΗΣΗ ΚΟΜ- ΜΑΤΙΚΗΣ ΣΥΓΚΕΝΤΡΩΣΗΣ	B. ΛΣΚΗΣΗ ΕΠΙΡΡΟΣΗΣ ΣΕ ΨΗΦΟΦΟΡΟΥΣ	Γ. ΔΡΑΣΤΗΡΙΟΤΗΤΑ ΥΠΕΡ ΚΑΠΟΙΟΥ ΚΟΜΜΑΤΟΣ			
Ναι	24,9	Ναι	16,5	Ναι	12,6
Όχι	75,1	Όχι	83,5	Όχι	87,4

και τις διαδικασίες διαμόρφωσης και αποκρυστάλλωσης της ψήφου. Σε σύγκριση με τα προγενέστερα αντίστοιχα ευρήματα ερευνών του ΕΚΚΕ, η πολιτική συμμετοχή—όπως μετρείται με μεταβλητές της αποκαλούμενης συμβατικής πολιτικής συμμετοχής—έχει μειωθεί εξαιρετικά. Στον Πίνακα 8, το ποσοστό των πολιτών με δύο ή τρεις δραστηριότητες έχει μειωθεί στο 13%, από ένα σταθερό 30% για την περίοδο 1985-1990. Εκτός πεδίου συμμετοχής κατατάσσονται πλέον 2 στους 3 ψηφοφόρους (από τα χαμηλότερα ποσοστά σε ευρωπαϊκό επίπεδο), ενώ 1 στους 5 έχει συμμετοχή μόνο σε μία από τις τρεις δραστηριότητες.

Αντίστοιχα χαμηλά βρίσκεται και ο δείκτης κομματικής ταύτισης του Πίνακα 9, που κατασκευάστηκε με βάση τρεις μεταβλητές. Η υψηλότερη τιμή ταύτισης (1,00) συγκεντρώνει πολίτες ταυτισμένους με κάποιο κόμμα, σε απόλυτο βαθμό. Αυτό το 20% του πληθυσμού μπορεί να θεωρηθεί ότι βρίσκεται κοντά στο ψυχολογικό ορισμό της κομματικής ταύτισης ως «προέκτασης του Εγώ», ο οποίος δόθηκε, πριν από τρεις περίπου δεκαετίες, από τον W. Miller της «Σχολής του Μίσιγκαν». Η μεγαλύτερη ομάδα του πληθυσμού τοποθετείται στην πέμπτη, κατώτερη θέση του δείκτη ταύτισης, όπου υπάρχει η πλήρης απουσία κομματικών δεσμών.

ΠΙΝΑΚΑΣ 9

Κομματική ταύτιση

ΔΕΙΚΤΗΣ	%
(+) 1,00	20,5
2,00	21,2
3,00	11,8
4,00	19,6
(-) 5,00	26,8

Η συνολική κατάσταση του πολιτικού πεδίου, όπως περιγράφεται από τα προηγούμενα δεδομένα, μπορεί να εξηγήσει, σε κάποιο βαθμό, την ύπαρξη μιας ρευστότητας στην ψήφο. Πρόκειται για τη σχετική αποσταθεροποίηση κρίσιμων διαστάσεων των διαδικασιών αποτύπωσης της περίφημης γενικής πολιτικής βούλησης. Όπως φαίνεται στον Πίνακα 10, προεκλογικά, 1 στους 4 εκλογείς δεν αισθάνονταν βέβαιος για τον προσανατολισμό της ψήφου του και ένα σχεδόν ίδιο ποσοστό ανέφερε, στη μετεκλογική φάση της έρευνας του ΕΚΚΕ, ότι αποκρυστάλλωσε την επιλογή ψήφου την τελευταία εβδομάδα πριν από τις εκλογές. Σε σύγκριση με τα αντίστοιχα δεδομένα από έρευνες του ΕΚΚΕ, κατά τις προεκλογικές περιόδους των ετών 1989-1990, η διαφοροποίηση είναι και πάλι σημαντική. Τότε, ένα ποσοστό της τάξεως του 80% δήλωνε απόλυτα βέβαιο για την επιλογή του, την οποία συγχρόνως πραγματοποιούσε σε χρόνο μακράς διάρκειας, δηλαδή πολύ πριν τις εκλογές.

ΠΙΝΑΚΑΣ 10

Σταθερότητα/Ρευστότητα ψήφου

Α. ΒΑΘΜΟΣ ΒΕΒΑΙΟΤΗΤΑΣ ΣΤΗΝ ΕΠΙΛΟΓΗ ΚΟΜΜΑΤΟΣ ΠΟΥ ΘΑ ΨΗΦΙΣΕΙ (Α' Φάση)		Β. ΧΡΟΝΟΣ ΑΠΟΚΡΥΣΤΑΛΛΩΣΗΣ ΤΗΣ ΕΠΙΛΟΓΗΣ (Β' Φάση)	
	%		%
Απόλυτα βέβαιος	64,6	Πολύ πριν τις εκλογές	65,6
Μάλλον βέβαιος	12,0	Ένα μήνα πριν τις εκλογές	11,3
Όχι και τόσο βέβαιος	15,7	Μια εβδομάδα πριν τις εκλογές	5,0
Καθόλου βέβαιος	7,1	Λίγες μέρες πριν τις εκλογές	8,7
ΔΓ/ΔΑ	0,7	Την ημέρα των εκλογών	9,4
[Δε θα πάνε να ψηφίσουν: 3,0%]		[Δεν ψήφισαν: 4,7%]	

Ένα δεύτερο κρίσιμο στοιχείο, που σχετίζεται με τη ρευστότητα της ψήφου, είναι ότι ένα σημαντικό ποσοστό από αυτούς που προεκλογικά (Α' Φάση) δήλωναν απόλυτα ή μάλλον βέβαιοι για το κόμμα που θα ψηφίσουν, αποκρυστάλλωσαν τελικά την ψήφο τους την τελευταία εβδομάδα πριν από τις εκλογές. Το ποσοστό αυτό ανέρχεται στο 12% του συνόλου του πληθυσμού και αντισταθμίζεται, ως ένα βαθμό, από ένα αντίστροφο φαινόμενο, που αφορά στο ίδιο ακριβώς ποσοστό: δηλαδή τους ψηφοφόρους, που ενώ δηλώνουν (Α' Φάση) καθόλου ή όχι και τόσο βέβαιοι για το κόμμα που

θα ψηφίσουν, τελικώς αποδεικνύεται (Β΄ Φάση) ότι είχαν αποκρυστάλλώσει την ψήφο τους πολύ καιρό, ή τουλάχιστον ένα μήνα, πριν από τις εκλογές.

Η στάση των δύο αυτών ομάδων αποτυπώνει ιδιότυπα την πολιτική ρευστότητα και μπορεί ίσως να ερμηνευθεί στα πλαίσια των όσων αναφέρθηκαν προηγουμένως. Ένα εκλογικό σώμα θεατών της πολιτικής, με διάχυτο πολιτικό και κομματικό κυνισμό, με μαζική αίσθηση πολιτικής δυσπιστίας και αλλοτρίωσης, με χαμηλό επίπεδο ανάμειξης και συμμετοχής στην πολιτική, μπορεί να συμπεριφέρεται αδιάφορα, χωρίς περίσκεψη ή με τη ρουτίνα των πολιτικών αδρανειών του, κατά τη διάρκεια μιας εμπειρικής πολιτικής έρευνας. Ίσως θα ήταν αναγκαίο να εισαχθεί πλέον στην ανάλυση τέτοιου είδους πολιτικών δεδομένων ο συνυπολογισμός των προεκτάσεων που μπορεί να έχει το γεγονός ότι η ίδια η διεξαγωγή της έρευνας συντελείται και εγγράφεται σε ένα τοπίο απαξίωσης του πολιτικού, ηθικού θρυμματισμού του δημόσιου χώρου και αποδιάθρωσης των ολιστικών αναφορών, που κάποτε συγκροτούνταν γύρω από τους κόσμους του κόμματος. Σήμερα, φαίνεται πως η όποια σταθερότητα οφείλεται περισσότερο σε μια μακροσκοπική διάσταση των συντατίσεων, δηλαδή στη γυμνή αδράνειά τους.